

Hovedgårde og herremænd

De murede piller ved hovedvejen markerer indkørslen til Nedergård.

Nedergårds hovedbygning er opført i anden halvdel af 1800-årene. Den sidste store byggeperiode for dansk herregårdsbyggeri.

Hovedgårde og landsbyer var de to driftsenheder i det middelalderlige landbrug, som bestod frem til udskiftningen. Det var ejerforholdene, som adskilte dem fra hinanden - driftsmåden var den samme. I 1500-årene var næsten alle landsbyer og deres jord fæstegods under hovedgårde. For at fæste en gård eller et hus måtte fæsterne svare afgifter og dyrke hovedgårdsmarkerne.

Med hovedgårde mentes tidligere privilegerede gårde. Det vil sige gårde som i modsætning til fæstegårde og selvejergårde var fritaget for skat til kronen og tiende til kirken. Hovedgårdenes skattefrihed ophørte principielt med grundloven af 1849.

Senest i vikingetiden og ældre middelalder fandtes lokale stormænd med egne sædegårde og tilhørende jordegods. Hvis kilderne tillod det, kunne mange ældre hovedgårde formentlig føre deres historie tilbage til vikingetiden. Fra 1200-årene optræder begrebet 'herremænd' om dem, som for egen regning ydede kongen fuld krigstjeneste mod personlig skattefrihed. Disse herremands- eller væbnergårde kunne være af meget forskellig størrelse.

I 1400-årene ses en tydelig tendens til, at de skattefrie gårde blev færre og større. En af de vigtigste årsager er formentlig de store pestangreb, som fra midten af 1300-årene reducerede befolkningen. Da magt og frihed voksede proportionalt med godsets størrelse, ansprede det imidlertid også til sammenlægning af hovedgårdene.

Samtidig begyndte de større hovedgårde for alvor at flytte ud fra de landsbyer, som de oprindeligt lå i. Denne udvikling kom senere i gang på Langeland end andre steder i landet. Ved overgangen til 1500-årene var udflytningen endnu langt fra gennemført.

Kortet viser det gamle vejssystem med hovedgårdenes og enkelte større gårdes placering i landskabet.

Langelands hovedgårde

Den største hovedgård synes at have været Fårevejle. Gården kendes fra 1300-årene og havde 59 fæstegårde under sig i 1472, svarende til omkring 8% af øens ca. 750 gårde. Kronen var dog den største enkeltbesidder. I 1510 hørte ca. 1/3 af øens gårde under kronlenet Tranekær. Med reformationen i 1536 kom kronen i besiddelse af det gejstlige gods, som var ret omfattende på Langeland. Herefter sad kronen på ca. halvdelen af Langelands gårde.

Ved sammentrækninger i perioden ca. 1580-1660 blev antallet af adelige hovedgårde på Langeland reduceret til 14 - et kronlen og 13 adelsgårde. De adelige hovedgårde var dog stadig små i forhold til landsgennemsnittet. Kun Steensgård, Fårevejle, Hjortholm og Broløkke havde større hovedgårdsmarker - og kun Møllegård, Hjortholm, Skovsgård, Nedergård og Fårevejle besad over 20 fæstegårde - med Fårevejles 59 gårde som den største.

Med enevælden i 1660 fik også borgerlige og militærpersoner mulighed for at opstige i de jordejendes eksklusive klasse. Samtidig afhændede kronen store godsmængder for at dække krigsgælden efter svenskekrigene 1657-1660. I 1682 blev hovedgårdenes skattefrihed indskrænket. Samtidig opstod muligheden for at få sit gods sikret mod arvedelinger, frasalg eller belåning ved at ophøje det til stamhus.

I 1672 overgik krongodset Tranekær til Frederik Ahlefeldt, som med det, og sit eget gods, oprettede grevskabet Langeland. Grevskabet betegnes omkring 1800 som den måske bedste private ejendom i Danmark med i alt 14 hoved- og forpagtergårde under sig. Under grevskabet hørte 447 fæstegårde og 688 huse, flere møller og alle 14 landkirker - eller omtrent 3/5 af hele Langeland.

Ved år 1800 var der ud over grevskabet og dets stamhus syv hovedgårde på Langeland: Steensgård, Egeløkke, Nedergård, Fårevejle, Hjortholm, Skovsgård og Skovsbo. Af dem var Steensgård og Egeløkke samlet i et stamhus.

I perioden 1580-1800 udvidede mange hovedgårde deres arealer ved at nedlægge gårde og landsbyer. I 1700-årene kunne hovedgårdene drage fordel af en øget mængde ledig arbejdskraft og både udvide deres arealer og forbedre driften. Mod at besidde 11% af hartkornet i 1688 sad øens hoved- og avlsgårde på ca. 20% ved år 1800, hvilket på landsplan var usædvanlig meget.

Hovedgårdene var midtpunkter i de udbredte godslandskaber, som ved midten af 1500-årene dækkede stort set hele landet, idet kun ca. 15% af de almindelige gårde var i selveje efter reformationen. En andel som faldt til 2% i slutningen af 1600-årene.

De meget store godser blev til egentlige godskommuner, hvor hovedgårdsbesidderen påtog sig en række administrative og sociale forpligtelser. Tendensen er helt klar i Tranekær, fordi det var så langt det største af de langelandske godser. Men påvirkningen kan også spores andre steder.

I 1849 mistede hovedgårdene deres skattefrihed. Med lensafløsnings-loven af 1919 blev det muligt at lade len og stamhuse overgå til fri ejendom mod at afstå dele af besiddelserne, der ofte blev udlagt til statshusmandsbrug. Samme år trådte loven om tvangsafløsning i kraft, hvorefter det tilbageværende fæstegods, uden for selve hovedgårdsparcellen, skulle overgå til selveje.

Hovedgårdenes indflydelse på omgivelsernes bebyggelse og kulturlandskab var altid af væsentlig betydning gennem de 600-700 år, som systemet varede.

På grund af hovedgårdenes størrelse og deres beliggenhed i landskabet kom mange af gårdene til at stå for de store landvindingsarbejder i 1800- og 1900-årene, ligesom de også gik forrest med hensyn til landbrugsudvikling og skovrejsning.

Hovedgårdenes store sammenhængende bygningskomplekser, voldsteder, parker, alléer, skove og herregårdsmarker er karakteristiske kulturmiljøer i det langelandske landskab. Flere af gårdene omfatter vidtstrakte og velplejede parkanlæg, som knytter sig bevidst til hovedbygningens orientering og udformning.

Egeløkke forekommer særlig vellykket med den hvidpudsede, to-etagers klassicistiske hovedbygning, højt beliggende, med parken - anlagt af landskabsarkitekt Flindt - nedenfor efter italiensk tradition.

Men også Skovsgård, som trods voldgraven omkring hovedbygningen alligevel formår at knytte den syd for liggende park sammen med bygningen, er et godt eksempel på, hvor højt havearkitektur blev prioriteret. Endelig skal fremhæves Tranekær Slot med Slotssøen og den tilhørende store park, som blev anlagt i engelsk stil af landskabsarkitekterne Flindt og Milner.

Egeløkkens hovedbygning ligger i ensom majestæt på en lille bakketop med parken nedenfor.

Skovsbos fine trefløjede anlæg flankeres på fjerdesiden af to stynede landevejspopler.

Skovsgårds hovedbygning knejser stolt på sin banke.

Skrøbelevgård har bibeholdt sin ældgamle placering inde i landsbyen.